

УКРАЇНСЬКА МЕНТАЛЬНІСТЬ У РОЗМИСЛАХ АНАТОЛІЯ СВІДЗИНСЬКОГО

Пришляк Володимир Васильович

Кафедра історії України та археології,
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Pryshliak.Volodymyr@vnu.edu.ua , pryshliakv@ukr.net

Ментальність, менталітет (від лат. *mentis*; нім. *mens* – пов'язаний з духом, духовністю) – розум, думка, настрої, спосіб, склад мислення, психологічно-національна ознака, почуття приналежності до даного народу, нації; загальна духовна налаштованість індивіда або соціальної групи (наприклад, етнічного, професійного або соціального прошарку) до навколишнього світу. Загалом, ментальність – складне явище і багатогранний феномен. Ця багатовимірна система цінностей, сукупність соціально-психологічних настанов, певних автоматизмів та навичок свідомості. Вони формують способи бачення світу та уявлення людей, які належать до тої або іншої культурної спільноти.

Однією з провідних рис ментальності – на відміну від доктрин та ідеологічних конструкцій, що становлять собою завершені та осмислені системи, є її відкритість та незавершеність. Вона чітко проявляється у словесній мові як вербальній культурі суспільства та мові жестів, поведінці, звичаях і віруваннях. Архаїчна минувшина і тісно пов'язані з нею історичні міти та історична пам'ять є благодатним джерелом і серцевиною для формування національної ідентичності [21].

Свого часу Михайло Драгоманов (1841–1895) відзначав чотири головні компоненти української ментальності, а саме: 1) сприйнятливості українців до цивілізації; 2) героїчний естетизм; 3) реально-сатиричне ставлення до дійсності; 4) прагнення особистої свободи і боротьба проти будь-якого підневолля [8]. Для українців, на думку Михайла Грушевського (1866–1934), притаманний західний тип ментальності, хоча він не відкидав і ролі східних впливів. З цього приводу історик слушно вказував на те, що «в порівнянні з народом великоруським український являється народом західної культури – одним з найбільш багатих східними, орієнтальними впливами, але все-таки по всьому складу своєї культури й свого духу народом західним, тим часом як великоруський, хоч і європеїзований, стоїть вповні у власті орієнтального духу й стихії» [7, 372]. Українську ментальність дослідник окреслював як доволі інтелектуальну, емоційну і працьовиту. Однією із визначальних рис українського менталітету, зокрема, є традиційний індивідуалізм, прагнення до освіти, схильність до гумору. Однак індивідуальна свобода була і залишається питомою життєвою потребою. Суспільні форми життя та державно-правові реалії в українських землях, починаючи з періоду козацької автономії – Війська Запорозького як ранньомодерної держави республіканського типу середини XVII–XVIII ст., не завжди були ідеальними. Але вони були набагато ліберальнішими та цивілізованішими, ніж ті, які їм нав'язувало ззовні, передовсім експансивне Московське царство – Російська імперія. Це добре і наочно продемонструвала поява 5 квітня 1710 р. першої в Європі демократичної протоконституції, яку склав двома мовами: рідною та латиною гетьман в екзилі, сподвижник Івана Мазепи – Пилип Орлик. Швейцарський психолог Карл Густав Юнг (1875–1961), до слова, відносив українців до категорії «емоційних інтровертів» [22].

Анатолій Вадимович Свідзинський (1.03.1929–23.01.2019) також цікавився особливостями національної ментальності та ідентичності [12-13; 16-18]. Професор, доктор фізико-математичних наук, перший ректор Волинського державного університету імені Лесі Українки (1993–1995), завідувач кафедри теоретичної та математичної фізики, заслужений діяч науки і техніки України, дійсний член НТШ став

автором синергетичної концепції культури [14-15]. Вчений творчо припасував синергетику як точну науку про самоорганізацію ноосфери до культури і спробував простежити її особливості. На переконання А. Свідзинського, концепція покликана спробувати вирішувати два головні завдання: 1) забезпечити внутрішню стабільність людства та різних його спільнот через підтримку гомеостазу – стану рівноваги динамічного середовища; 2) стимулювати прагнення до змін, пізнання невідомого. Цікаво, що автор розглядав процес самоорганізації ноосфери не ізольованим, а переплетеним із етногенезом. Етногенез надає структурованості самому людству, перетворюючи його на сукупність вельми своєрідних структурних одиниць – етносів. «Ми дійшли до основної ідеї цієї праці: процес самоорганізації ноосфери є культура. ...Підкреслимо одразу, що процеси самоорганізації в ноосфері ідуть не ізольовано, а переплітаються з дещо іншим процесом самоорганізації, етногенезом, який надає структурованості самому людству, перетворюючи його на сукупність вельми своєрідних структурних одиниць – етносів. Ці одиниці є основними для культуротворення» – наголошував науковець [14, 33; 15, 35].

У цьому плані українська ментальність простежується через призму його особистої біографії. У передмові автор наголосив: «Я народився в Україні у стовідсотково українській родині, але, досягши відповідного віку, був відданий до школи з *російською* мовою навчання. Цей факт, а також двомовність оточення, поставили питання, на які я не отримав задовільної відповіді. Батько казав, що існує мова народна, якою говорять селяни, і російська – для освічених людей. Щось тут було не так, бо ж моя освічена мама викладала в українській школі, і не в селі, а в місті.

Знадобився не один рік, аби дійти висновку, що концепція про наявність двох мов (“народної” та “інтелігентної”), якою батько намагався задовольнити мою природну допитливість, є вигадкою. Вже у школі зрозумів, що українська мова зовсім не є тільки мовою простолюду, але також мовою українських інтелігентів, щоправда, високого рівня (нею розмовляв і писав мій дядько, поет Володимир Свідзинський)» [14, 3; 15, 5]. Відомо, що 27 вересня 1941 р. його арештували за звинуваченням в антирадянській агітації й у віці 56 років був живцем спалений НКВД у с. Непокрите біля Харкова [20; 19].

Пишучи про ментальність, автор згадував також про свій досвід спілкування на початку 1960-х рр. в російській Тверській області, під час якого він: «переконався, що, хоч і говорю російською мовою, але з огляду на стиль життя і думання (я тоді ще не знав слова *ментальність*), відрізняюся від росіян надзвичайно сильно, в деяких відношеннях – до діаметральної протилежності. Основне відкриття полягало у тому, що російські селяни (вони ж “колхозники”) мали якусь дивовижну мораль, групову, а не індивідуальну. Як фізику, мені заімпонував такий умовний, але наочний образ: у групі, скажімо, з трьох росіян моральний стрижень проходить через центр ваги цього трикутника, який, очевидно, не знаходиться в жодній з вершин, а десь посередині, тобто у пустоті. В душі кожного з трьох його немає. Цього я ніколи не спостерігав в українців. Це дивовижне для мене явище, як і той факт, що особистість росіянина завжди була принижена, авторитетом володіла якась розмита збірність – “люди”, стали мені зрозумілими пізніше. З’ясувалося, що все це було наслідком багатовікового панування “общинного” ладу, який у модифікованому вигляді зберігся й до двадцятого століття, прийнявши форму колгоспного» [14, 4; 15, 6].

В особистому спілкуванні з професором на рівні ректор–викладач у його ректорському кабінеті та, особливо, коли А. В. Свідзинський зацікавився і навіть брав безпосередню участь у засіданні Політологічного клубу студентів історичного факультету, що відбувалося в навчальному корпусі на вул. Шопена, 24, відчувалося щире

переймання ним проблемами історичного пізнання і патріотично-аналітичної свідомості студентської аудиторії. Пригадую цікаві розмови з ректором і його слушну рекомендацію для уважного прочитання праць одного із найвідоміших істориків зі знаменитої французької школи «Анналів» Фернана Броделя (1902–1986). Метод його досліджень історії Західної Європи, зокрема, у фундаментальній студії «Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст.» 1979 р. полягав у розгляді деталей матеріальної бази людського життя – оселі, харчів, одягу, техніки, грошей та інших факторів, які раніше ніколи не стояли в центрі відомих економічних історій. Авторіві вдалося побачити помітні й малопомітні зміни в техніці, відносинах власності, символах культури, які, створивши критичну масу, привели світ до промислової революції [4–6]. У цьому ракурсі ґрунтовною працею стала також його остання тритомна студія 1986 р. «Ідентичність Франції» [1–3].

Професор-ректор, який багато читав, переконливо рекомендував звернути особливу увагу і на перші републікації в незалежній Україні філософських розвідок талановитого поета українського зарубіжжя Євгена Маланюка (1897–1968), особливо на його «Книгу спостережень» та інші студії [9–11]. Український фізик-теоретик, культуролог та інтелектуал Анатолій Свідзинський, загалом досконало знаючи європейську, світову гуманітаристику, тонко відчував і цінував надбання рідної культури.

Список літератури

1. Бродель Ф. Ідентичність Франції. Кн. 1: Простір та історія / пер. з фр. С. Глухової. Київ: Вид-во Жупанського, 2013. 368 с.: іл. (Історична думка).
2. Бродель Ф. Ідентичність Франції. Кн. 2: Люди і речі / пер. з фр. С. Глухової. Київ: Вид-во Жупанського, 2014. 232 с.: іл. (Історична думка).
3. Бродель Ф. Ідентичність Франції. Кн. 3: Люди і речі / пер. з фр. С. Глухової. Київ: Вид-во Жупанського, 2017. 472 с.: іл. (Історична думка).
4. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. Т. 1: Структури повсякденності: можливе і неможливе / пер. з фр. Г. Філіпчук. Київ: Основи, 1995. 543 с.
5. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. Т. 2: Ігри обміну / пер. з фр. Г. Філіпчук. Київ: Основи, 1997. 585 с.
6. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. Т. 3: Час світу / пер. з фр. Г. Філіпчук. Київ: Основи, 1998. 631 с.
7. Грушевський М. С. На порозі Нової України: гадки і мрії. Повороту не буде!: Соціально-політичні праці 1917–1918 рр. / упоряд., передм. І. Гирича; текстологія С. Панькової. Харків: Видавець Савчук О. О., 2015. С. 359–448.
8. Драгоманов М. П. Чудацькі думки про українську національну справу. Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Міщук; приміт. Р. С. Міщука, В. С. Шандри. Київ: Либідь, 1991. С. 461–558.
9. Маланюк Є. Книга спостережень. Статті про літературу. Київ: Дніпро, 1997. 430 с.
10. Маланюк Є. Книга спостережень. Фрагменти. Від Кобзаря до нації. Студії і роздуми. Київ: Атіка, 1995. 235 с.
11. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. Київ: Обереги, 1992. 81 с.
12. Свідзинський А. Культура як феномен самоорганізації. Сучасність [літ.-мистец. часоп.]. 1992. № 4, квітень. С. 141–155.
13. Свідзинський А. Крим учора і сьогодні. А завтра? Сучасність. 1992. № 10, жовтень. С. 53–64.
14. Свідзинський А. В. Синергетична концепція культури. Луцьк: Волин. обл. друк., 2009. 696 с.
15. Свідзинський А. В. Синергетична концепція культури. 2-е вид., випр. і доп. Львів: Афіша, 2013. 744 с.
16. Свідзинський А. В. Самоорганізація і культура. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. 288 с.
17. Свідзинський А. Суржик. Розбудова держави. 2001. № 7/12. С. 82–93.
18. Свідзинський А. В. Це складне національне питання. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 1994. 70 с.
19. Свідзинський А. «Я виноград відновлення у ніч несущ...»: Володимир Свідзинський – творець прекрасного. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2003. 184 с.: іл.
20. Свідзинський В. Вибрані твори / упоряд. Е. Соловей. Київ: Смолоскип, 2011. 502 с. (серія «Розстріляне Відродження»).
21. Сміт Е. Національна ідентичність / пер. з англ. П. Тарашук. Київ: Основи, 1994. 224 с.
22. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме / пер. з нім. Львів: Астролябія, 2012. 588 с.